

teszi, hogy az illető jelenséget egy vagy több szociológiai fogalom alá soroljuk. Ugyanaz a történeti jelenség lehet például bizonyos alkotórészeit tekintve „feudális”, más részeit tekintve „patrimoniális”, megint más tekintetben „bürokratikus”, esetleg „karizmatikus”. Ám ahhoz, hogy ezek a szavak valami *egyértelműt* jelentsenek, a szociológiának a maga részéről ki kell dolgoznia az ilyen képződmények „tisztá” („ideál”-) típusait, amelyek lehető legtökéletesebb *értelmi* adekvátságuknál fogva önmagukban ugyan következetesen egységesek, éppen ezért azonban — ebben az abszolút ideális *tiszta* formában — valószínűleg éppolyan ritkán fordulnak elő a valóságban, mint az abszolút üres tér feltételezésével kiszámított fizikai reakció. Csak a *tiszta* („ideál”-) típusból kiindulva lehet a jelenségeket szociológiai fogalmak alkalmazási eseteiként tárgyalni. Magától értetődik, hogy a szociológia ezen kívül, alkalmilag, az empirikus-statisztikus típus egyik fajtáját, a különösebb módszertani megvilágítást nem igénylő *átlagtípust* is használja. Ám amikor „*tipikus*” esetekről beszél, ezen kétségkívül mindig *ideáltípust* ért, amely a maga részéről *lehet* racionális vagy irracionális — többnyire (a nemzetgazdasági elméletben például mindig) racionális —, de mindenkor az *értelmi* adekvátság követelményének megfelelően van megkonstruálva.

Tisztában kell lennünk vele, hogy a szociológiában *csak* ott alakíthatók ki valamelyest is egyértelműen „átlagok”, és így „átlagtípusok”, ahol csupán *fokozati* különbségekről van szó egy értelme alapján meghatározott, minőségileg *egynemű* viselkedésen belül. Ilyen esetek előfordulnak. A történetileg vagy szociológiailag releváns cselekvést többnyire azonban minőségileg *heterogén* motívumok befolyásolják, amelyeknek a szó tulajdonképpeni értelmében egyáltalán nincs közös „átlaguk”. A társadalmi cselekvés azon ideáltípusos konstrukciói, amelyekkel például a gazdasági elmélet dolgozik, abban az értelemben tehát „valóságidegenek”, hogy — a gazdaság esetében — kivétel nélkül ezt kérdezik: miképpen *menne végbe* a cselekvés az ideális — és emellett tisztán gazdasági irányultságú — célracionális esetében? Ebből kiindulva azután a valóságos cselekvést is — amelyben legalábbis *közrejátszhatnak* a tradíciók támasztotta akadályok, érzelmek, indulatok, tévedések, nem gazdasági célok vagy megfontolások — 1. meg lehet érteni, *amennyiben* a konkrét esetben tényleg *közrejátszott*, illetve — ha átlagot vizsgálunk — az esetek nagy átlagában *közre* szokott játszani az ökonómiai célracionális is, de 2. az is lehet, hogy éppen a cselekvés valóságos menetének az ideáltípikustól való *eltérése* könnyíti meg a *valódi* motívumok megismerését. Pontosan ugyanilyen eljárást kellene követnie az élettől (pl. a politikától és a gazdaságtól) misztikus okokból következetesen elforduló magatartás ideáltípusos konstrukciójának. Minél pontosabbak és egyértelműbbek az ideáltípusos konstrukciók — ebben az értelemben tehát: minél *idegenebbek* a világtól —, annál inkább alkalmasak terminológiai, valamint osztályozási célokra, és annál nagyobb a heurisztikus értékük. A dolog lényegét tekintve a történetírással jár el másként, amikor egyedi történéseket hoz kauzális összefüggésbe. Amikor például úgy próbálja magyarázni az 1866-os hadjárat lefolyását, hogy először (gondolatilag) tisztázza (mint ahogy általában *kénytelen* ezt tenni), hogyan intézkedett *volna* külön-külön Moltke, illetve Benedek, amennyiben mind a kettő tökéletesen ismerte volna a saját helyzetét és az ellenség helyzetét, és mind a kettő az ideális célracionális megoldást választotta volna. Ezt követően ezzel összehasonlítja tényleges intézkedéseiket, és azután pontosan a megfigyelt eltérésre (legyen az hamis információ, tényleges tévedés, rossz okoskodás, vérmérséklet vagy stratégián kívül eső meggondolások következménye) ad kauzális *magyarázatot*. Ez az eljárás is (bár látens módon) ideáltípusos, célracionális konstrukciót alkalmaz.

A szociológia konstruktív fogalmai azonban nemcsak a külső, hanem a belső történés is ideáltípusos módon ragadják meg. A *valóságos* cselekvés az esetek nagy többségében úgy játszódik le, hogy „szándékolt értelme” csak homályosan félig-meddig, vagy egyáltalán nem tudatosodik. A cselekvő inkább csak bizonytalanul „érzi” ezt az értelmet semmint tudja vagy „tisztában van vele”, az esetek többségében ösztönösen vagy szokás szerűen cselekszik. A cselekvés értelme (akár racionális, akár irracionális) csak egyes alkalmakkor, és gyakran — ha tömegesen cselekednek egyformán — csak egyes cselekvőknél tudatosodik. A ténylegesen is igazán értelemmel bíró cselekvés — azaz, amelynek az értelme teljesen tudatos és világos — a valóságban mindig csak határeset. A történeti és a szociológiai vizsgálatnak ezt mindig szem előtt kell tartania, amikor a *valóságot* elemzi. Ez azonban egyáltalán nem állhat útjában annak, hogy a szociológia a lehetséges „szándékolt értelem” osztályozásával alkossa meg a *fogalmait*, tehát úgy, mintha a cselekvés tényleges lefolyásában csakugyan tudatosan az értelemhez igazodnék. De mindenkor számításba kell vennie — ha a valóság konkrét vizsgálatáról van szó —, hogy fogalmai eltérnek a valóságtól, és világosan rögzítenie kell az eltérés nagyságát és jellegét.

Nagyon gyakran éppen módszertani okokból vagyunk kénytelenek választani a homályos és a világos — ám ez esetben irreális és „ideáltípusos” — terminusok között. Ilyenkor a tudománynak az utóbbiakat kell előnyben részesítenie. (Minderről 1. Arch. f. Sozialwiss. XIX. i. h. [vö. előző §. 41. és k. o. 6. pont].)

II. A társadalmi cselekvés fogalma

1. A társadalmi cselekvés (beleértve valaminek az elmulasztását vagy eltűrését is) igazodhat mások múltbeli, jelenlegi, vagy a jövőben várható viselkedéséhez (korábbi támadások megbosszulása, jelenlegi támadások elhárítása, védelmi rendszabályok a jövőben várható támadások esetére). A „mások” lehetnek egyes emberek és ismert személyek, de lehetnek meghatározatlanul sokan, és teljesen ismeretlenek is (a „pénz” például olyan cserejóság, amelyet a cselekvő azért fogad el a csere során, mert cselekvése ahhoz igazodik, hogy várhatóan nagyon sok más személy — meghatározatlanul sok és ismeretlen ember — a jövőben a maga részéről szintén hajlandó lesz cserébe elfogadni).

2. Nem mindenfajta cselekvés — még a kifelé irányuló cselekvések közül sem mind — „társadalmi cselekvés” a szó itt megadott értelmében. A külső cselekvés akkor nem az, ha csupán élettelen tárgyak várható viselkedéséhez igazodik. A belső magatartás pedig csak akkor társadalmi cselekvés, ha mások viselkedéséhez igazodik. A vallásos viselkedés például nem társadalmi cselekvés, ha marad kontemplációnak, magányos imának stb. A gazdálkodás (az egyes ember gazdálkodása) meg csak akkor és csak annyiban az, ha és amennyiben kívülálló harmadik személyek viselkedésével is számol. Egészen általánosan és főmálisan tehát: a gazdálkodás annyiban társadalmi cselekvés, amennyiben a cselekvő igényt tart rá, hogy a gazdasági javak fölötti tényleges rendelkezési jogát kívülálló személyek tiszteletben tartsák. Tartalmilag ez jelentheti például azt, hogy a fogyasztásnál harmadik személyek jövőbeli óhajait is tekintetbe veszi, és saját „takarékosságát” egyebek között ehhez is igazítja. Vagy jelentheti azt is, hogy a termelésben veszi tekintetbe harmadik személyek jövőbeli óhaját, és ennek alapján alakítja ki saját magatartását stb.

3. Nem mindenfajta emberi érintkezés társadalmi jellegű. Társadalmi jellegű érintkezésről csak akkor beszélhetünk, ha a saját viselkedés értelme szerint mások viselkedés-

vallás útmutatása, a kegyelet vagy az „ügy” — egy számára valamilyen szempontból fontos ügy — diktál. Mindig értékrationális cselekvésről van szó (az általunk használt terminológia értelmében), ha a cselekvés olyan „parancsokat” követ vagy olyan „követelményekhez” igazodik, amelyekről a cselekvő azt képzei, hogy személy szerint neki is szólnak. Csak az ilyen követelményekhez igazodó emberi cselekvés esetén — az ilyesmi nagyon változó gyakorisággal, de többnyire meglehetősen mérsékelten, csak az esetek tört részében fordul elő — fogunk értékrationálisról beszélni. Mint látni fogjuk, elég nagy a jelentősége ahhoz, hogy külön típusként kiemeljük, még akkor is, ha egyébként itt nem törekszünk a cselekvés típusainak kimerítő osztályozására.

4. Célracionálisan cselekszik az, aki cselekvését valamilyen célra irányítja, igazodik az eszközökhöz és a mellékes következményekhez, és emellett racionálisan *egybeveti* az eszközöket a célokkal, a célokat a mellékes következményekkel, s végül a különböző lehetséges célokat egymással — vagyis aki *nem* indulatból (és különösen nem emocionálisan) és *nem is* tradicionálisan cselekszik. Maga az egymással versengő és ütköző célok és következmények közötti döntés mindamellett lehet értékrationálisan irányított: ekkor a cselekvés csupán eszközeiben célracionális. De az is lehetséges, hogy a cselekvő nem igazodik „parancsokhoz” és „követelményekhez”, hanem minden értékrationális irányultság nélkül egyszerűen adott szubjektív szükségletek jelentkezőeként fogja föl az egymással versengő és ütköző célokat, és tudatosan *mérlegelt* sürgősségük szerint rangsorolja őket, majd pedig úgy irányítja cselekvését, hogy a szükségletek ebben a sorrendben lehetőleg kielégüljenek (a „határhason” elve). A cselekvés értékrationális irányultsága tehát többféleképpen is kapcsolódhat a célracionális irányultsághoz. A célracionális álláspontjáról nézve azonban az értékrationális mindig *irracionális*, méghozzá annál irracionálisabb, minél inkább az abszolút érték rangjára emeli azt az értéket, amelyhez a cselekvés igazodik, hiszen annál kevésbé van tekintettel a cselekvés következményeire, minél inkább kizárólag az *önértékére* (a tiszta érzületre, a szépségre, az abszolút jóra, az abszolút kötelességteljesítésre) összpontosít. De az *abszolút* célracionális cselekvés lényegében megint csak konstruált határeset.

5. Csak célracionálisan vagy csak értékrationálisan irányított cselekvés — különösen társadalmi cselekvés — nagyon ritkán fordul elő. És természetesen arról sincs szó, hogy az itt megadott osztályozás kimerítené a cselekvés lehetséges irányultságait: ezek csupán szociológiai célokra alkotott, fogalmilag tiszta típusok, amelyeket a reális cselekvés többé-kevésbé megközelít, vagy amelyek — még gyakrabban — a reális cselekvésben keverednek. Hogy megfelelnek-e a célnak, az csak az eredményből fog *számunkra* kiderülni.

3. §. Társadalmi „kapcsolatról” beszélünk, ha többek magatartása értelmi tartalmának megfelelően kölcsönösen egymáshoz *igazodik*, és magatartásukat ez a kölcsönös igazodás irányítja. A társadalmi kapcsolat tehát teljes egészében és kizárólag azt az *esélyt* jelenti, hogy a cselekvés (értelme szerint) megadható társadalmi cselekvésként játszódik le. Egyelőre mindegy, hogy min alapul ez az esély.

1. A fogalmi ismertetőjegy tehát az, hogy a kétoldali cselekvés legalább minimális mértékben *egymásra* vonatkozik — ez a kapcsolat minimuma. A kapcsolat tartalma a legkülönbözőbb lehet: harc, ellenségeskedés, nemi vonzalom, barátság, kegyelet, piaci csere, valamilyen megállapodás „teljesítése”; „kijátszása” vagy „megszegése”, gazdasági, erotikus vagy másfajta „versengés”, rendi, nemzeti vagy osztályközösség *(feltéve, hogy ez*

utóbbiaknál a pusztá együvé tartozáson túl „társadalmi cselekvés” is létrejön — erről később). A fogalomból tehát *egyáltalán nem* derül ki, hogy a cselekvők „szolidárisak-e” egymással, vagy sem.

2. Mindig a résztvevők által *szándékolt* — vagy az egyes esetben valóban szándékolt, vagy az esetek nagy átlagában szándékolt, vagy a konstruált „tiszta” típusban szándékolt —, empirikus értelmi tartalomról van szó, és soha nem valamiféle normatív „helyes” vagy metafizikailag „igaz” értelemről. A társadalmi kapcsolat az úgynevezett „társadalmi képződmények” — „állam”, „egyház”, „szövetkezet”, „házasság” stb. — esetén is csak és kizárólag azt az *esélyt* jelenti, hogy a cselekvés mint értelmi tartalma szerint megadható módon egymáshoz igazodó cselekvés játszódott le, játszódik le vagy fog lejátszódni. Ezt mindig hangsúlyozni kell, nehogy valaki „szubsztanciálisan” fogja föl az ilyen fogalmakat. Az „állam” például szociológiailag megszűnik „létezni”, ha meghatározott fajta, értelemhez igazodó társadalmi cselekvésre nincs többé *esély*. Az esély lehet nagyon nagy és lehet elenyészően kicsi. Amilyen értelemben és amilyen *mértékben* fennállt, illetve fennáll meghatározott fajta, értelemhez igazodó társadalmi cselekvés esélye, abban az értelemben és abban a mértékben állt fenn, illetve áll fenn a szóban forgó társadalmi kapcsolat is. Egyáltalán semmilyen más *világos* értelmet nem lehet tulajdonítani annak a kijelentésnek, hogy például egy meghatározott „állam” még vagy már nem „létezik”.

3. Semmiképpen nem azt állítjuk, hogy az egymáshoz igazodó cselekvésben résztvevők a konkrét egyedi esetben *ugyanazt* az értelmi tartalmat tulajdonítják a társadalmi kapcsolatnak, vagy hogy értelmének megfelelően figyelembe veszik a másik fél beállítottságát és belsőleg igazodnak hozzá; nem állítjuk tehát, hogy *ebben* az értelemben valamilyen „kölcsonosság” állna fenn. Előfordulhat, hogy az egyik fél részéről megnyilvánuló „barátság”, „szerelem”, „kegyelet”, „partneri hűség”, „nemzeti közösségérzés” a másik fél tökéletesen másfajta beállítottságába ütközik. Ekkor maguk a résztvevők különböző értelmet tulajdonítanak cselekvésüknek: a társadalmi kapcsolat ennyiben mindkét fél részéről objektíve „egyszaldalú”. De azért ez a kapcsolat ekkor is egymásra vonatkoztatott, amennyiben a cselekvő (esetleg egészen vagy részben tévesen) *feltételezi*, hogy a másik fél meghatározott módon viszonyul hozzá (a cselekvőhöz), és az ezzel kapcsolatos várakozásokhoz igazítja a saját cselekvését. Ennek következményei lehetnek, és többnyire [lesznek] is a cselekvés kimenetelére és a kapcsolat alakulására nézve. Objektíve természetesen csak akkor „kétoldali” a társadalmi kapcsolat, ha az értelmi tartalom — a résztvevők nagy átlagának *várakozásaiban* — „megfelel” egymásnak, tehát például a gyermek beállítottsága legalább megközelítőleg olyan, amelyet az apa, akinek ilyen és ilyen a beállítottsága (a konkrét egyedi esetben, az esetek nagy átlagában vagy tipikusan) vár tőle. Az értelmét tekintve teljesen és maradéktalanul egymásnak *megfelelő* beállítottságon nyugvó társadalmi kapcsolat a valóságban csak határeset. A kétoldalúság hiánya azonban a mi szóhasználatunkban csak akkor zárja ki a „társadalmi kapcsolat” létezését, ha következményeként a kétoldali cselekvés ténylegesen sincs egymásra *vonatkoztatva*. A valóságban itt is — mint máshol — mindenféle átmenettel találkozunk.

4. A társadalmi kapcsolat lehet teljesen átmeneti jellegű, de hosszú távra, vagyis arra az esélyre is berendezkedhet, hogy valamilyen, értelmét tekintve megfelelő viselkedés (azaz olyan viselkedés, amely megfelelőnek számít, és amelyre ehhez mérten számítanak) bármikor *megismétlődhet*. A téves elképzelések elkerülése végett állandóan szem előtt kell tartani, hogy a társadalmi kapcsolat „*megléte*” *csakis* annyit és *semmi* többet, nem jelent, minthogy van rá esély — többé-kevésbé *valószínű* —, hogy valamilyen, értelmét tekintve megfelelő cselekvés lejátszódik. Ha tehát azt mondjuk, hogy egy „barátság” vágy egy „állam” *fennáll* vagy fennállt, ez csak és kizárólag azt jelenti, hogy *szerintünk* (a *szemlélők*

szerint) van vagy volt rá *esély*, hogy bizonyos emberek bizonyos fajta beállítottsága folytán a cselekvés az esetek *nagy átlagára jellemző* értelem szerint megadható módon *játszódjék le* — és ezen kívül semmi más nem jelent (vö. a 2. ponttal). A szociológiai szemlélet számára tehát *föl sem merül* az az alternatíva, amelyet a *jogi* szemlélet nem képes megkerülni, hogy ti. egy meghatározott értelmű *jogi* tétel (jogi értelemben) vagy érvényes, vagy nem, egy *jogi* viszony vagy fennáll, vagy nem.

5. A társadalmi kapcsolat értelmi tartalma megváltozhat, egy politikai kapcsolat például szolidaritásból érdekellentété alakulhat. Aszerint, hogy melyik a célszerűbb terminológia, illetve milyen mértékű *folytonosság* tapasztalható a változásban, ilyenkor vagy azt mondjuk, hogy „új” kapcsolat jött létre, vagy azt, hogy a továbbra is megmaradó régi új „értelmi tartalmat” kapott. Az értelmi tartalom is lehet bizonyos részeit tekintve maradandó, más részeket tekintve változó.

6. A *tartós* társadalmi kapcsolatot létrehozó értelmi tartalmat olyan „maximákban” lehet megfogalmazni, amelyek betartására a résztvevők *számítanak* — azt várják, hogy a másik vagy a többi fél nagy átlagban, illetve értelem szerinti közelítésben betartja a maximákat —, és a maguk részéről (az esetek nagy átlagában, vagy a konkrét esetben megközelítőleg) ők is ezekhez a maximákhoz igazodnak cselekvésük során. Általános jellegét tekintve minél racionálisabb — célracionálisabb vagy értékracionálisabb — a szóban forgó cselekvés irányultsága, annál inkább ez a helyzet. Erotikus vagy általában indulati-érzelmi alapú (pl. „tiszteleten” alapuló) kapcsolat esetében természetesen sokkal kisebb a lehetőség a szándékolt értelmi tartalom racionális megfogalmazására, mint mondjuk egy üzleti szerződésben.

7. Valamely társadalmi kapcsolat értelmi tartalmában kölcsönösen meg lehet *egyezni*. Ez azt jelenti, hogy az érdekelt felek különféle *ígéreteket* tesznek jövőre (akár egymással szemben tanúsítandó, akár egyéb) viselkedésükkel kapcsolatban. Ekkor minden résztvevő — ha racionálisan mérlegeli a helyzetet — először is (más-más bizonyossággal) rendszerint arra számít, hogy a *másik* a megegyezés értelmében fog cselekedni, ahhoz fogja igazítani a cselekvését, amit ő (a cselekvő) ért a megegyezésen. Ő maga a saját cselekvésében részint célracionálisan (ennek megfelelően értelemszerűen többé-kevésbé „lojálisan”) ehhez a várakozáshoz igazodik, részint pedig értékracionálisan ahhoz a „kötelességhez”, hogy a maga részéről neki is „tartania” kell magát a létrejött megállapodáshoz, már ti. ahhoz az értelemhez, amelyet ő tulajdonít a megállapodásnak. Ennyit előzetesen. A továbbiakat lásd a 9. és a 13. paragrafusban.

4. §. A társadalmi cselekvésen belül tényleges szabályszerűségeket figyelhetünk meg, vagyis azt, hogy a cselekvés tipikusan egyforma *szándékolt értelemmel* ismétlődik ugyanannál a cselekvőnél, vagy (esetleg egyúttal) tipikusan egyforma *szándékolt értelemmel* megy végbe számos cselekvőnél. A cselekvés lefolyásának ezekkel a *tipusaival* foglalkozik a szociológia, ellentétben a történetírással, amely a fontos, azaz sorsdöntő egyedi összefüggések között keres kauzális kapcsolatot.

Szokásról beszélünk, ha a társadalmi cselekvésben ténylegesen van valamilyen *esély szabályszerű* beállítottságra, és ezt az esélyt az emberek adott körén belül *csupán* a tényleges gyakorlás biztosítja. A szokást *szokáserkölcst* nevezük, ha a tényleges gyakorlást az biztosítja, hogy az élet régóta *meggyökeresedett* keretek között zajlik. Ezzel szemben „az *érdekvizonyok* által meghatározott” („*érdektől*

függő”) szokásról beszélünk, ha és amennyiben a szokás empirikus meglétére *csakis* azért van esély, mert az egyének tisztán célracionálisan egyforma *várakozásokhoz* igazodnak cselekvésük során.

1. A szokás körébe tartozik a „divat” is. A „szokáserkölcst” ellentétben „divatról” akkor beszélünk, ha a szóban forgó viselkedéshez éppen annak *újdomsága* miatt igazodik a cselekvés (tehát éppen nem régóta meggyökeresedett volta miatt, mint a szokáserkölcst esetében). A divat közel áll a „konvencióhoz”, mert, akárcsak a konvenció, (többnyire) a *rendi* presztízshöz fűződő érdekekből ered. Részletesebben most nem foglalkozunk vele.

2. „Szokáserkölcstől” — ellentétben a „konvencióval” és a „joggal” — olyan szabályok esetén beszélünk, amelyek betartását külső eszközök *nem* szavatolják, amelyekhez a cselekvő — akár egyszerű beidegződésből, „anélkül, hogy gondolna rá”, akár „kényelemből”, akár bármilyen más okból — csakugyan önként tartja magát, és amelyek betartására ugyanezen okok miatt az adott körhöz tartozó többi emberről is nagy valószínűséggel számíthat. Ebben az értelemben tehát a szokáserkölcst nem olyasmiről van szó, ami „érvényes”: senkitől nem „követelik meg”, hogy betartsa. Ugyanakkor nem választja el éles határ az érvényes *konvenciótól* és a *jogtól*. Az átmenet természetesen teljesen képlékeny. Az érvényesnek mindenütt a tényleges hagyomány volt az atyja. Ma már úgyszólván „szokáserkölcst” tekinthető az a bevett szokás, hogy reggelente — hozzávetőlegesen megadható formában — reggelit veszünk magunkhoz; de ez (a szállodavendégek kivételével) senkire nézve nem „kötelező”, és nem is volt mindig bevett szokás. Az öltözködési mód viszont még ott is, ahol valamilyen „szokáserkölcstől” alakult ki, ma már távolról sem csak szokáserkölcst, hanem konvenció. *Jhering: Zweck im Recht-jének* a szokással és a szokáserkölcsttel foglalkozó szakaszait (II. kötet) még ma is érdemes elolvasni. Vö. még: *P. Oertmann: Rechtsordnung und Verkehrssitte* (1914), és az újabbak közül *E. Weigelin: Sitte, Recht und Moral*, 1919 (velem ért egyet *Stammler*-rel szemben).

3. A társadalmi cselekvés, különösen (de nem csak) a gazdasági cselekvés menetében megfigyelhető számos, igen szembevetendő szabályszerűség egyáltalán nem azon alapul, hogy a cselekvés valamilyen „érvényesnek” tartott normához, vagy valamilyen szokáserkölcsthez igazodik, hanem csupán az az alapja, hogy az esetek nagy átlagában a dolog természetéből következően a társadalmi cselekvés adott módja felel meg a legjobban a résztvevők subjektíve fölbecsült normális *érdekeinek*. Ehhez a subjektív belátáshoz és ismerethez igazodnak azután cselekvésükben — így például a „szabad” piaci arálakulásban megfigyelhető szabályszerűségekhöz. A piacon érdekelték ugyanis saját, *tipikusan* subjektív gazdasági érdekeiket tekintik „célnak”, és a cél elérésének „feltételeként” viselkedésüket mint „eszközt” ehhez a célhoz, valamint a mások előre látható viselkedésével kapcsolatos — ugyancsak tipikus — várakozásokhoz igazítják. Miközben ily módon nagyon hasonlóan reagálnak az adott szituációkra — *minél* célracionálisabb a cselekvésük, annál hasonlóbban —, kialakulnak bizonyos egyformaságok és szabályszerűségeik, létrejön bizonyos kontinuitás a beállítottságukban és a cselekvésükben. Ez nagyon gyakran jóval szilárdabbnak bizonyul, mintha a cselekvés az emberek adott köre által ténylegesen „kötelező” érvényűnek tartott normákhoz és kötelességekhez igazodnék. Az a jelenség, hogy a leplezetlen érdekvizonyok — a saját és az idegen érdekek — követése nem kevésbé hatásos, mintha normákkal próbálnának — mégpedig nagyon gyakran hiába — kikényszeríteni valamit, különösen a gazdaság területén volt szembevetendő. Egyike volt azoknak a megfigyeléseknek, amelyekből a nemzetgazdaságtan mint tudomány kibontakozott. De a cselekvés minden területéről hozható példa hasonló

jelenségre. Tekintettel a tudatosságra és a belső kötöttség hiányára, az ilyesmi szöges ellentétben áll mind a merő beilleszkedésből, a már meggyökeresedett „szokáserkölcshöz” való alkalmazkodásból eredő belső kötöttség minden fajtájával, mind pedig az érték-racionálisnak hitt normák odaadó tiszteletbentartásával. A cselekvés „racionalizálásának” egyik lényeges eleme, hogy a meggyökeresedett szokáserkölcshöz való belső alkalmazkodást az érdekviszonyokhoz való tervszerű alkalmazkodás váltja fel. De ez persze nem meríti ki a cselekvés „racionalizálásának” fogalmát. Ezen kívül beszélhetünk még érték-racionalizálásról, ha tudatos értékek kerülnek a szokáserkölc és nemcsak a szokáserkölc, hanem az indulati-érzelmi cselekvés helyére. Végül lejátszódhat a racionalizálás úgy is, hogy az értékekbe vetett hittől mentes, tisztán célracionális cselekvés kerül az érték-racionális cselekvés helyére. Erre a *sokjelentésű* „racionalizálás” fogalomra még gyakran vissza fogunk térni. (Fogalmilag bővebben a *Következtetésekben*!)

4. A (puszta) *szokáserkölc*s stabilitása lényegében azon alapul, hogy aki cselekvésében nem igazodik hozzá, az „nem a helyzethez illő módon” cselekszik, azaz mindaddig kisebb-nagyobb kellemetlenségeknek és ráadásul súrlódásoknak teheti ki magát, ameddig környezetében a többség cselekvésében számol a szokáserkölcsele, és arra van beállítva, hogy számolni kell vele.

Az *érdekviszonyok* stabilitása — hasonlóképpen — azon alapul, hogy ha valaki cselekvésében nem igazodik mások érdekéhez — nem „számol” mások érdekével —, akkor ellenállást vált ki belőlük. Így saját cselekvése is nem kívánt és előre nem látott eredményre vezethet, tehát fennáll a veszély, hogy a végén saját érdekei szenvednek kárt.

5. §. A cselekvés, különösen a társadalmi cselekvés, és ugyancsak különösen a társadalmi kapcsolat igazodhat ahhoz az *elképzeléshez*, amely a résztvevők fejében valamilyen *legitim rend* fennállásáról él. Amennyiben van rá esély, hogy ténylegesen ez a helyzet, a szóban forgó rend „*érvényességéről*” beszélünk.

1. Ha tehát azt mondjuk, hogy egy *rend* „*érvényes*”, akkor ez mindenképpen többet jelent a társadalmi cselekvés pusztán szabályszerű — a szokáserkölcshöz vagy az érdekviszonyokhoz való igazodás folytán szabályszerű — lefolyásánál. Ha bütorszállító társaságok rendszeresen hirdetik, hogy milyen határidőre vállalnak költöztetést, viselkedésük szabályszerűségét az „*érdekviszonyok*” határozzák meg. Ha egy házaló minden hónapban vagy minden héten meghatározott napokon fölkeres egy bizonyos ügyfelet, akkor ez vagy meggyökeresedett szokáserkölc, vagy ez is az *érdekviszonyok* terméke (felváltva keresi föl ügyfeleit, turnusokat alakít ki tevékenységi körzetében). De ha egy hivatalnok minden nap pontosan ugyanabban az órában jelenik meg az irodában, akkor ez nem *csak* beidegződött megszokás (szokáserkölc), (az is, de nemcsak az), és nem is *csak* a saját érdekviszonyainak — amelyeket tetszés szerint követ vagy sem — a következménye (az is, de nemcsak az), hanem ilyenkor arról van szó (rendszerint arról is szó van), hogy a rend (a szolgálati szabályzat) „*érvényes*”, parancsnak számít, amelyet a hivatalnok nemcsak a várható következmények miatt nem szeg meg, hanem azért sem, mert érték-racionálisan kötelességnek tekinti, és normális esetben (még akkor is, ha a hivatalnokok e tekintetben fölöttébb különböznek) „*kötelességtudata*” tiltakozik megszegése ellen.

2. Valamely társadalmi kapcsolat értelmi tartalmát *a)* csak akkor fogjuk „*rendnek*” nevezni, ha a cselekvés (nagy átlagban és közelítőleg) megadható „*maximákhoz*” igazodik. *b)* Csak akkor beszélünk arról, hogy ez a rend „*érvényes*”, ha a maximákhoz való tényleges igazodás azért következik be — vagy legalábbis azért *is* (tehát gyakorlatilag

ez a szempont is latba esik) —, mert ezeket a maximákat valamiképpen érvényesnek — kötelezőnek vagy követendő példának — tekintik a cselekvésre *néve*. Egészen természetes, hogy a résztvevőknek ténylegesen nagyon különböző motívumai vannak, amikor cselekvésükben valamilyen rendhez igazodnak. De az a körülmény, hogy a többi motívum *mellett* a rend is követendő példaként vagy kötelezőként — tehát olyasmiként, aminek érvényesülnie *kell* — lebeg legalábbis a cselekvők egy részének a szeme előtt, természetszerűleg növeli annak esélyét, hogy a cselekvés a rendhez fog igazodni, mégpedig gyakran nagyon jelentős mértékben. Az a rend, amelynek betartása *csak* célracionálisan motivált, általában sokkal labilisabb annál, amelyben pusztán szokáserkölc folytán, valamilyen viselkedési beidegződés következtében igazodnak a rendhez. Az utóbbi a rend belülről fakadó betartásának leggyakoribb formája. De még ez is összehasonlíthatatlanul labilisabb a példaszerep vagy a kötelező erő presztízsével — úgy is mondhatnók: a „*legitimitás*” igényével — föllépő rendnél. A pusztán tradicionálisan vagy pusztán célracionálisan motivált beállítottságtól az adott rend legitimitásába vetett hitig vezető átmenetek a valóságban természetesen teljesen elmosódtak.

3. Az ember nemcsak úgy „*igazodhat*” cselekvésében ahhoz, hogy egy rend érvényes, ha „*követi*” az illető rend értelmét (azt, amit az esetek nagy átlagában értenek rajta). Megeshet, hogy akkor is az *jár a fejében*, hogy a rend (mint kötelező norma) valamilyen mértékben érvényes, amikor „*megkerüli*” vagy „*megszegi*” az értelmét (azt, amit nagy átlagban értenek rajta). Igazodhat ehhez az eshetőséghez először is tisztán célracionálisan. A tolvaj a büntető törvény „*érvényességéhez*” igazodik cselekvésében, amikor titkolja tettét. Az, hogy a rend az emberek adott körén belül „*érvényesül*”, pontosan abban nyilvánul meg, hogy a tolvaj *kénytelen* hallgatni a bűnös cselekedetről. De eltekintve az ilyen határesetről, a rend megszegése igen gyakran csupán abban áll, hogy több-kevesebb esetben részleges kihágást követnek el, vagy a kihágást — többé-kevésbé jóhiszeműen — legitim cselekvésnek igyekeznek feltüntetni. Az is lehetséges, hogy a rend értelmének csakugyan több különböző fölfogása létezik egymás mellett. Ekkor — szociológiai szempontból — mindegyik olyan mértékben „*érvényes*”, amilyen mértékben a tényleges viselkedést meghatározza. A szociológia számára semmilyen nehézséget nem okoz annak elismerése, hogy az emberek egyazon körén belül egymás mellett több különféle, akár egymásnak *ellentmondó* rend is érvényes lehet. Sőt, még az egyes embereknél is előfordulhat, hogy cselekvésében több, egymásnak *ellentmondó* rendhez igazodik. Nemcsak az egymást követő cselekvésekben, ahogy ez nap mint nap megtörténik, hanem ugyanazon cselekedet esetében is. Aki párbajozik, az cselekvésében a becsületkódexhez igazodik, ám amennyiben titkolja tettét, vagy — éppen ellenkezőleg — megjelenik a bíróság előtt, annyiban már a büntető törvénykönyvhöz igazodik. Persze ha a rend értelmét (azt, amit az esetek nagy átlagában annak hisznek) *sorozatosan* megkerülik, vagy megszegik, akkor a rend már csak korlátozottan van „*érvényben*”, végül pedig már egyáltalán nem „*érvényes*”. A szociológia számára tehát az, hogy egy meghatározott rend érvényes-e vagy sem, nem jelent feltétlenül olyan kizáró alternatívát, amelyet a jogtudomány számára (céljából következően szükségképpen) jelent. A szociológiában a két eset között képlékeny átmenetek lehetségesek, és — mint már megjegyeztük — több egymásnak *ellentmondó* rend egymás mellett érvényben lehet, mégpedig mindegyik — mert ekkor erről van szó — abban a mértékben, amelyben fennáll az az *esély*, hogy a cselekvés *ténylegesen* hozzá igazodik.

Akik járatosak a szakirodalomban, bizonyára emlékeznek rá, hogy milyen szerepet játszott a „*rend*” fogalma R. Stammler korábban az Előzetes megjegyzés-ben [37. o.] idézett könyvében, amely — mint a szerző valamennyi munkája — kétségtelenül ragyogó

stílusban íródott, de alapvetően el van hibázva, és végzetesen összekuszálja a problémákat (vö. ezzel ugyanott idézett kritikámat, amely az okozott zűrzavar feletti bosszúságomban sajnos kicsit élesre sikerült). Nemcsak arról van szó, hogy Stammler nem választja el az empirikus és a normatív érvényességet, hanem ráadásul azt sem ismeri föl, hogy a társadalmi cselekvés nem *csupán* „rendhez” igazodhat. Ám mindenekelőtt az a baj, hogy (eltekintve a többi tévedéstől) a rendet logikailag teljesen hibásan a társadalmi cselekvés „formájának” tekinti, és azután hasonló szerepet tulajdonít neki a „tartalomhoz” viszonyítva, mint amilyet a forma ismeretelméleti értelemben játszik. Az (elsődlegesen) gazdasági cselekvés például csakugyan ahhoz igazodik (II. fejezet), hogy az emberek elképzelése szerint a (képzelt) szükségletekhez viszonyítva bizonyos — a szükségletek kielégítését szolgáló — eszközök szűkösen állnak rendelkezésre, továbbá hogy előre láthatólag milyen cselekvés várható a jelenben és a jövőben azoktól a kívülálló személyektől, akik szintén igényt tartanak ezekre az eszközökre. *Ezenkívül* azonban a „gazdasági” rendszabályok *megválasztásában* természetesen még több olyan „rendhez” is igazodik, amelyet a cselekvő — mint törvényt vagy konvenciót — „érvényesnek” tud. Tudja, hogy ha megszerzi őket, kívülálló személyek meghatározott módon fognak reagálni. Ezt a fölöttébb egyszerű tapasztalati tényt Stammler teljesen reménytelenül összezavarta, és különösképpen a „rend” és a valóságos cselekvés között feltételezett kauzális viszonyra adott fogalmilag képtelen magyarázatot. A rend jogi-dogmatikai, normatív érvénye és valamilyen empirikus folyamat között ugyanis valójában nincs kauzális viszony. A kérdést csakis úgy lehet föltenni, hogy jogilag „vonatkozik-e” a (*helyesen* interpretált) rend az empirikus folyamatra?, tehát (normatív) érvényesülnie *kell-e* az adott folyamatban? És ha igen: miről mondja ki, hogy annak normatív érvényesülnie *kell* a folyamatban? Más a helyzet, ha arról az *esélyről* beszélünk, hogy a cselekvés a rend — az esetek nagy átlagában így és így értett rend — érvényességéről alkotott *elképzelésekhez* igazodik. E között és a gazdasági cselekvés között (adott esetben) magától értetődően a szó egészen közönséges értelmében vett kauzális viszony áll fenn. A szociológia számára azonban éppen hogy maga az esély — ti. az az esély, hogy a cselekvés a rend érvényességéről alkotott *elképzeléshez* igazodik — „*jelenti*” „*az*” érvényes rendet.

6. §. Valamely rend legitimitása *biztosítható*:

I. tisztán belülről, mégpedig

1. tisztán indulati-érzelmi alapon: érzelmi átéléssel, belső odaadással;
2. értékracionálisan: a végső és kötelező értékek (erkölcsi, esztétikai vagy bármilyen más értékek) kifejeződéseként fölfogott rend abszolút érvényességébe vetett hittel;
3. vallásos hittel: azzal a meggyőződéssel, hogy a rend betartásán keresztül el lehet jutni az üdvözüléshez;

II. továbbá úgy is (vagy csak úgy), hogy sajátos külső következményekhez kapcsolódnak bizonyos várakozások, tehát: *biztosítható* az érdekviszonyokkal is, de csak ha *sajátos* várakozások fűződnek hozzájuk.

A rendet

a) *konvenciónak* nevezzük, ha érvényessége külsődlegesen, azáltal van biztosítva, hogy az emberek megadható körén belül a rendtől való eltérés várhatóan (viszonylag) általános és gyakorlatilag érezhető *helytelenítésbe* ütközik;

b) *jognak* nevezzük, ha ugyancsak külsődlegesen, de azáltal van biztosítva, hogy az emberek egy *külön* erre fölkészült *csoportha* várhatóan (fizikai vagy pszichikai) *kényszer* alkalmaz a rend betartásának kikényszerítésére, illetve megszegésének megtorlására.

A konvencióról *Jhering* i. m. mellett lásd: *Weigelin*: i. m. és *F. Tönnies*: Die Sitte (1909).

1. Konvenciónak nevezzük azt a „szokáserkölcst”, amelyet az *emberek egy adott körön belül* „érvényesnek” tartanak, és amelynek betartását a tőle való eltérés esetén várható helytelenítés biztosítja. Ellentétben a (szó itt használt értelmében vett) joggal, a konvenciót nem a külön erre fölkészült emberek *csoportha* kényszeríti ki. Stammler azzal próbálja megkülönböztetni a konvenciót a jortól, hogy a konvenciónak szerinte teljesen „önkéntesen” veti alá magát az ember, ám ez nincs összhangban a szokásos nyelvhasználattal, és még a saját példáira sem illik. Az egyéntől teljesen komolyan „elvárják”, hogy a (szó szokásos értelmében vett) „konvenciót” — teszem azt a szokásos üdvözlési formát, a tisztességes öltözködést, a közlekedési szabályok formális és értelem szerű betartását — kötelezőnek vagy követendő példának tekintse és betartsa, és a dolog egyáltalán nincs oly módon a tetszésére bízva, mint mondjuk az a pusztá „szokáserkölcst”, hogy az ételét egy meghatározott módon készítse el. A konvenciónak (egy társadalmi „rend szokáserkölcse”) a megsértését gyakran erősebben megtorolja az a fölöttébb hathatós és nagyon is érezhető következmény, amelyet a rend többi tagjának társadalmi bojkottja von maga után, mint ahogyan bármiféle jogi kényszer meg tudná torolni. Mindössze annyi a különbség, hogy itt nincs egy — sajátosan a rend betartását biztosító cselekvésre fölkészült — külön csoportja az embereknek (mint nálunk a bírák, az ügyészek, a közigazgatási hivatalnokok, a végrehajtók stb.). A rend konvencionális és jogi biztosítékai közötti átmenet azonban elmosódó. A határesetet a formálisan bejelentett és *szervezett* bojkott alkalmazása jelenti. Az általunk használt terminológiában ez már jogi kényszerítő eszköz volna. Itt érdektelen, hogy a konvenciót a *pusztá* helytelenítésen kívül más eszközökkel (mondjuk a konvencióellenes viselkedésre alkalmazott házi törvényekkel) is védik-e. A döntő ugyanis az, hogy ilyenkor éppenséggel az *egyes ember* — mégpedig a konvencionális helytelenítés *következtében* — alkalmazza ezeket a (gyakran drasztikus) kényszerítő eszközöket, és nincs egy *csoportha* külön erre fölkészült ember.

2. A „jog” fogalma szempontjából számunkra (más célokra egészen másképpen lehet körülhatárolni a fogalmat) a kényszer alkalmazó *csoportha* létezése a döntő. Ennek természetesen egyáltalán nem kell ahhoz hasonlítani, amihez ma vagyunk szokva. Még az sem feltétlenül szükséges, hogy valamilyen „bírói” instancia létezzék. A vérrokonság is ilyen kényszer alkalmazó csoport (pl. vérbosszú és ellenségeskedés esetén), ha abban, ahogy reagál, valamilyen — akármilyen — rend ténylegesen érvényre jut. Ez mindenestre a legszűkebb határán van annak, amit még egyáltalán „jogi kényszernek” lehet minősíteni. A „nemzetközi jortól” — mint ismeretes — mindig újra elvittatták a „jog” elnevezést, mivel nem létezik államok feletti kényszerítő hatalom. Itteni (célszerűen megválasztott) terminológiánk értelmében valóban nem lehetne „jognak” nevezni az olyan rendet, amelyre külsőleg vannak ugyan konvencionális és az érdekviszonyokból fakadó biztosítékok — mint a várható helytelenítés és a károsultak részéről várható megtorlások —, de nincs az embereknek egy olyan csoportja, amelynek cselekvése *külön* a rend betartására irányulna. Könnyen meglehet, hogy a jogi terminológiában éppen ennek az ellenkezője igaz. Hogy milyen *eszközöket* alkalmaznak a kényszerhez, az irrele-

váns. Az egyes szektákban szokásos „testvéri figyelmeztetés”, amelyet a vétessel szembeni enyhe kényszer első lépéseként alkalmaznak — ha rendszeresen és ugyanazok az emberek élnek vele —, már a joghoz tartozik. Ugyanide tartozik például a cenzori kifogás mint az „erkölcsi” normáknak megfelelő viselkedés biztosításának eszköze. És ugyanígy a tulajdonképpeni egyházi fenyítés eszközeivel elért pszichikai kényszer is. Természetes tehát, hogy éppúgy van hierokratikus, vagy politikai eszközökkel biztosított „jog”, ahogyan egyesületi alapszabályok, a házon belüli autoritás, vagy különféle szövetségek és egyezségek is jelenthetnek „jogi” biztosítékot. E fogalom meghatározás szerint a „diákegyesületi szabályok” is „jognak” számítanak. Az RZPO 888. §. 2. szakasza alá tartozó eset (végre nem hajtható jogok) magától értetődően ide tartozik. A „leges imperfectae” és a „naturális obligációk” a jogi nyelvnek olyan formái, amelyekben közvetve a/kényszeralkalmazás korlátai és feltételei jutnak kifejezésre. A „közlekedési erkölcsök és szokások”, amelyeket mindenkire rákényszerítenek, ennyiben *jognak* számítanak (BGB 157. és 242. §). Vö. azzal, amit Max Rümelin mond a „jó szokáserkölc” (= méltánylandó, s ezért jogilag is szankcionált szokáserkölc) fogalmáról a Schwäb. Heimatgabe für Th. Häring-ben (1918).

3. Nem szükségszerű, hogy minden érvényre jutó rend általános és elvont jellegű legyen. Az érvényes „jogi tétel” és a konkrét esetben alkalmazott „jogi döntés” például egyáltalán nem mindig vált úgy el egymástól, mint ahogy azt ma normálisnak tartjuk. Így például egy „rend” jelentheti csupán egyetlen konkrét tényállás rendjét. A további részletek a jogszociológiába tartoznak. A célnak megfelelően már itt — ahol még semmi bővebbet nem mondtunk róla — a jogi tétel és a jogi döntés közötti kapcsolatáról kialakított modern elképzelésekkel dolgozunk.

3. A „kívülről” biztosított rendnek azért még „belső” garanciái is lehetnek. A szociológia számára nem probléma a jog, a konvenció és az „etika” kapcsolata. Az „etikai” mérce itt azt jelenti, hogy az emberek bizonyos speciális értékrationális hite normaként szolgál az olyan emberi cselekvés számára, amely az „erkölcsi jó” prédikátumára tart igényt, ugyanúgy, ahogy a „szép” prédikátumára igényt tartó cselekvés esztétikai mércét állít maga elé. Az etikai normákról alkotott elképzelések ebben az értelemben nagyon mélyrehatóan befolyásolhatják a cselekvést, mégpedig mindennemű külső biztosíték nélkül is. Leginkább akkor szoktak meglenni külső garanciák nélkül, ha a normák megszegése nemigen érint idegen érdekeket. Az is nagyon gyakori, hogy a normák betartásának vallási biztosítékai vannak. Továbbá beszélhetünk még (az itt használt terminológia értelmében) konvencionális biztosítékokról — ha a normák megszegése helytelenítést von maga után, és megszegőjüket bojkott sújtja — valamint — büntetőjogi vagy rendőri reakció, illetve polgári jogi következmények esetén — jogi biztosítékokról is. Minden ténylegesen — szociológiai értelemben — „érvényes” etika biztosítékát a megszegésükkor várható helytelenítés szokta jelenteni. Az ilyen etikának tehát többnyire konvencionális biztosítékai vannak. Másfelől viszont nem minden (legalábbis nem szükségszerűen minden) konvencionálisan vagy jogilag garantált rend tart igényt arra, hogy egyúttal *etikai* normának is tekintsék. A — gyakran tisztán célrationálisan rögzített — jogi biztosítékok esetén általában még sokkal kevésbé, mintha a biztosítékok konvencionálisak. Ha valamiről, amit az emberek széles körben érvényesnek képzelnek, az empirikus *szociológia* el akarja dönteni, hogy vajon az „etika” területére tartozik-e vagy sem ([az utóbbi esetben] tehát „puszta” konvenció vagy „puszta” jogi norma), akkor mindenképpen az „etikai-nak” azt a fogalmát kell alapul vennie, amely az emberek szóban forgó körében *ténylegesen* érvényben volt, vagy érvényben van. Általános kijelentést ezért nem tehet róla a *szociológia*.

7. §. Legitim érvényességet tulajdoníthatnak a cselekvők egy rendnek:

- a) a *tradíció* alapján: érvényes az, ami mindenkor így volt;
- b) *indulati* (különösen emocionális) töltésű *hit* alapján: érvényes az, ami újólag kinyilatkoztatott vagy ami példaszerű;
- c) *értékrationális hit* alapján: érvényes az, ami feltétlen érvényűnek bizonyul;
- d) olyan pozitív, tételesen lefektetett szabályozás alapján, melynek *legalitásában* hisznek.

Ezt a legalitást [(d)] a [résztevők] *legitimnek* tekinthetik annak alapján, hogy

- α) az érdekelték megegyeztek benne;
- β) rájuk kényszerítették (erre bizonyos emberek más emberek fölött gyakorolt, *legitimnek* számító uralma ad alapot), ők pedig engedelmeskednek [lásd később, 13. §.]

A további részletek már (annak kikötésével, hogy néhány fogalmat még definiálni kell) az uralom- és a jogszociológia tárgykörébe tartoznak. Itt csupán a következőket jegyezzük meg:

1. Az érvényes rend legegységesebb és legősibb formája a tradíció szentsége folytán érvényesnek tartott rend. Az ilyen rend fennmaradását a meggyökeresedett cselekvési szokások mindennemű megváltoztatásával szemben megnyilvánuló — és a mágikus következményektől való rettegéssel súlyosbított — pszichikus gátlás segítette elő, valamint az a sokféle érdek, amely az egyszer már érvényre jutott rendnek — amelybe egyszer már sikerült beilleszkedni — a megőrzéséhez szokott fűződni.

2. A rend *tudatos* újjáteremtése eredetileg majdnem mindig prófétai jövődőléshez, vagy legalábbis próféták nevével szentesített és így szentnek hitt üzenethez kapcsolódott, egészen a hellén aiszümnéták által alkalmazott alapszabályokig. Az engedelmeskedés ilyenkor azon múltott, hogy az emberek hittek-e a próféta legitimációjában. Azokban a korokban, amelyekre a szigorú tradicionáliszmus volt jellemző, újbóli kinyilatkoztatás nélkül új rend — azaz olyan rend, amelyet „újnak” *tekintettek* — csak akkor jöhetett létre, ha úgy lehetett kezelni, mintha igazában mindig is érvényes lett volna, csak eddig még nem ismerték volna föl *helyesen*, vagy mintha időközben háttérbe szorult volna, és csak most *fedezték* volna föl újra.

3. Az értékrationális érvényesség legtisztább típusa a „természetjog”. Jólehet ahhoz képest, hogy önmagának milyen tág érvényt igényelt, a természetjog mindig is korlátozott jelentőségű volt, mégis vitathatatlan, hogy logikailag kikövetkeztetett tételei valóban befolyásolták a cselekvést, méghozzá nem is csekély mértékben, s e tételeket mind a kinyilatkoztatott, mind a tételes, mind a tradicionális jogtól meg kell különböztetni.

4. A legitimitás leggyakoribb formája ma az, hogy az emberek valamit *legálisnak* hisznek, engedelmeskednek a *formálisan* korrekt, szokásos formában létrejött és tételesen lefektetett szabályoknak. A szerződésen alapuló és a kikényszerített rend között itt csak viszonylagos ellentét van. Mihelyt ugyanis a szerződésben lefektetett rend érvényessége nem *egyöntetű* megegyezésen alapszik — nincs meg az az egyöntetűség, amelyet a múltban gyakran elengedhetetlennek tartottak a valódi legitimitáshoz —, hanem azon alapul, hogy az emberek adott körén belül a más akarók ténylegesen engedelmeskednek a többségnek — ahogy ez nagyon gyakran előfordul —, akkor igazából a kisebbségre rákényszerített renddel van dolgunk. Fölöttébb gyakori másfelől az az eset is, hogy erőszakos, vagy leg-

alábbis nagyon kíméletlen és céltudatos kisebbségek erőltetnek rá a röbbiekre valamilyen rendet, amelyet azután azok is legitimnek fogadnak el, akik eredetileg küzdöttek ellene. Mindaddig, amíg a rend megteremtésének vagy megváltoztatásának legális eszköze a „szavazás”, nagyon gyakran előfordul, hogy a kisebbség szerzi meg a formális többséget, és a többség engedelmeskedik a kisebbség akaratának. Csak látszat tehát, hogy a többség akarata érvényesül. A szerződésen alapuló rend legalitásába vetett hit meglehetősen messzire nyúlik vissza, és olykor még az ún. természeti népeknél is megtalálható, de szinte soha nem áll magában: ki szokta egészíteni valamilyen orákulum tekintélye.

5. Amennyiben egyes emberek vagy többen döntően nem pusztá félelemből, vagy célracionális motívumokból engedelmeskednek a rájuk kényszerített rendnek, hanem ebben a rend legalitásáról alkotott elképzeléseik is közrejátszanak, annyiban fel kell tételeznünk, hogy valamilyen értelemben legitimnek hiszik azt az erőszakos *uralmat*, amelyet valaki rájuk kényszerít vagy valakik rájuk kényszerítenek. Erről még külön kell szólni (13. és 16. §. és a III. fejezet).

6. A rendbe való beilleszkedést — amennyiben nem teljesen újonnan rögzített szabályokról van szó — a legkülönfélébb érdekviszonyokon kívül rendszerint a tradicionális kötöttségnek és a rend legalitásáról alkotott elképzelésnek valamilyen keveréke határozza meg. Az engedelmesen cselekvők nagyon sok esetben természetesen még annak sincsenek tudatában, hogy szokáserkölcsnek, konvencionak vagy jognak engedelmeskednek-e. Ilyenkor a szociológiának kell kiderítenie, hogy milyen *típusú* érvényességről van szó.

8. §. *Harcnak* nevezünk egy társadalmi kapcsolatot, amennyiben a cselekvőt az a szándék vezeti, hogy saját akaratát a másik vagy a többi féllel szemben keresztül vigye. A harcot „békés” eszközökkel vívják, ha közvetlen fizikai erőszak alkalmazására nem kerül sor. A „békés” harcot „konkurenciának” nevezzük, ha valaki formálisan békés verseny formájában próbálja elérni, hogy rendelkezessék bizonyos lehetőségek fölött, amelyekre mások is pályáznak. A konkurenciát „szabályozott versenynek” nevezzük, amennyiben a célok és eszközök tekintetében valamilyen rendhez igazodik. A létért folyó (látens) küzdelmet — amelyet az emberi individuumok vagy típusok minden értelmes harci szándék nélkül az életlehetőségekért és a fennmaradás lehetőségeiért vívnak egymás *ellen* — „kiválogatódásnak” nevezzük. „Társadalmi kiválogatódásról” beszélünk, ha az élők életben maradási esélyeiért, „biológiai kiválogatódásról”, ha a fajra jellemző öröklött tulajdonságok fennmaradásáért folyik a harc.

1. Az ellenség életére törő, mindenféle szabály betartását elutasító, véres harctól kezdve a konvencionálisan szabályozott lovagi küzdelemig (a hírnök kiáltása a fontenoyi csata előtt: „Messieurs les Anglais, tirez les premiers”) és a szabályozott harci játékig (a sportig), az ugyanazon nő kegyeire pályázók között folyó szabálytalan erotikus „versengéstől” és a cserelehetőségekért folyó piaci konkurenciaharctól kezdve a szabályozott művészeti „versenyekig”, vagy „választási harci” a legkülönbfélébb átmenetek skálájával találkozhatunk. A [nem] erőszakos harc fogalmi elkülönítését az teszi indokoltá, hogy rendszerint sajátos eszközöket alkalmaz, és ennek következtében szociológiai következményei is sajátosak (1. II. fejezetet és később).

2. A tipikus és tömegméretekben előforduló küzdés és versengés minden formája — a megannyi sorsdöntő véletlen és kiszámíthatatlan fordulat dacára — hosszú távon mégiscsak azt eredményezi, hogy „kiválogatódnak” azok, akik nagyobb mértékben rendelkeznek a győzelem szempontjából általában fontos személyes tulajdonságokkal. Azt azután már a harc és a versengés körülményei döntenek el, hogy mikor melyek a fontos tulajdonságok. A nagy fizikai erő vagy a lelkiismeretlen ravaszság, az intenzív szellemi teljesítő-képesség, vagy a nagy hangerő és az ügyes demagógia, a felettesekkel szembeni alázat, vagy hízogás a tömegeknek, az eredetiség, az önálló teljesítmény vagy a nagyfokú szociális alkalmazkodó képesség, inkább rendkívüli tulajdonságok vagy inkább olyanok, amelyek nem emelkednek a tömeg átlagszínvona fölé. De nemcsak az összes elgondolható individuális és tömegtulajdonság tartozik a harc és a versengés körülményeihez: e tulajdonságok mellett még odatartozik az a *rend* is, amelyhez a küzdelem folyamán a viselkedés — akár tradicionálisan, akár értékrationálisan, akár célracionálisan — igazodik. E körülmények *mindegyike* befolyásolja a társadalmi kiválogatódás esélyeit. Nem *minden* társadalmi kiválogatódás „harc” a szó általunk használt értelmében. A „társadalmi kiválogatódás” elsősorban inkább csak azt jelenti, hogy bizonyos típusú magatartás, és így adott esetben bizonyos típusú személyes tulajdonságok is elősegíthetik egy meghatározott társadalmi *kapcsolat* létrejöttét (elősegíthetik, hogy valakiből „szerető”, „férj”, „képviselő”, „hivatalnok”, „építésvezető”, „vezérigazgató”, „sikeres vállalkozó” stb. váljék). Arról azonban már semmit nem mond a társadalmi kiválogatódás, hogy ezek a — társadalmi kapcsolat létrejöttét szempontjából — kedvező esélyek „harcban” válnak-e valóra, továbbá, hogy növelik-e a típus biológiai *fennmaradásának esélyeit*, vagy éppen ellenkezőleg.

„Harcról” csak ott fogunk beszélni, ahol valódi *versengés* folyik. Minden eddigi tapasztalat szerint csak a „kiválogatódás” értelmében vett harc az, ami ténylegesen, és csak a *biológiai* kiválogatódás értelmében vett harc az, ami *elvileg* kiküszöbölhetetlen. A kiválogatódás azért „örök”, mert nincs mód a kiiktatására. Még a békességre a legszigorúbban ügyelő rend sem tehet soha egyebet, mint hogy bizonyos eszközök, objektumok és irányok kiiktatásával szabályozza, illetve meghatározott irányba tereli a harcot. Ez annyit jelent, hogy *másfajta* eszközök vezetnek győzelemre a (nyílt) versengésben vagy — ha azt gondoljuk, hogy ez is megszűnt (ami csak utópisztikus-teoretikus értelemben volna lehetséges) — az életlehetőségekért és a fennmaradás lehetőségeiért mindenkor folyó (látens) küzdelemben, a kiválogatódásban, s így azok vannak kedvező helyzetben, akik — mindegy, hogy a átöröklés vagy a nevelés eredményeként — rendelkeznek ezekkel az eszközökkel. A társadalmi kiválogatódás empirikusan, a biológiai kiválogatódás pedig elvileg megakadályozza a harc kiküszöbölését.

3. Az *egyéneknek* az életlehetőségekért és a fennmaradás lehetőségeiért vívott harcát természetesen külön kell választani a társadalmi *kapcsolatok* „harcától” és „kiválogatódásától”. Ezeket a fogalmakat itt csakis átvitt értelemben lehet használni. „Kapcsolatok” ugyanis csak meghatározott értelmi tartalommal rendelkező emberi *cselekvésként létezik*. A „kiválogatódás” vagy a köztük folyó „harc” tehát azt jelenti, hogy a cselekvés bizonyos fajtáját az idők folyamán *kiszorítja* ugyanazon emberek, vagy más emberek másfajta cselekvése. Ez különböző *módokon* mehet végbe. Előfordulhat, hogy az emberi cselekvés *a) tudatosan* arra irányul, hogy a meghatározott konkrét, vagy általában meghatározott módon rendezett társadalmi kapcsolatokat — azaz a társadalmi kapcsolatok értelmi tartalmának megfelelően végbemenő *cselekvést* — *megzavarja*, illetve létrejöttét vagy fennmaradását megakadályozza (egy „államét” háborúval vagy forradalommal, egy

2. A „szervezeti cselekvés” fogalmáról lásd a 12. §. 3. pontját. Az „igazgatási rend” fogalmához tartozik valamennyi olyan szabály, amely mind az igazgatást végző csoportnak, mind a tagoknak — ahogyan mondani szokták — „a szervezettel szemben tanúsított” viselkedésére érvényes, azaz olyan célokra terjed ki, amelyeknek elérését a szervezet rendje úgy igyekszik biztosítani, hogy a szervezet igazgatását végző csoportnak és a szervezet tagjainak tételesen előírja a *tervszerűen* erre irányuló cselekvést. Egy minden tekintetben kommunista gazdasági szervezetben csaknem *valamennyi* társadalmi cselekvés ide tartoznék, egy abszolút jogállamban viszont csak a bírói, a rendőrhatalom, az esküdti, a katonai, valamint a törvényhozói és a választói tevékenység tartoznék ide. Az igazgatási és a szabályozó rend közti határvonal általában — de nem minden egyes esetben — egybeesik a választóvonalal, amely a politikai szervezetben a „közjog” és a „magánjog” között húzódik. (Erről közelebbit a jogszociológiában [1. §.]

15. §. Az *üzem* meghatározott fajtájú folyamatos cselekvés valamilyen *cél* érdekében, az *üzemszervezet* pedig egy folyamatosan valamilyen cél érdekében cselekvő igazgatási csoporttal rendelkező társulás.

Az *egyesület* megegyezéssel kialakított szervezet, amelynek tételesen lefektetett rendje csak azokkal szemben kíván érvényt szerezni magának, akik személyes elhatározásuknál fogva beléptek a szervezetbe.

Az *intézmény* olyan szervezet, amelynek tételesen lefektetett rendjét egy megadható működési területen belül minden meghatározott jegyek alapján megadható cselekvésre (viszonylag) sikeresen rákényszerítik.

1. Az „üzem” fogalmához tartozik természetesen a politikai és a hierurgikus ügyletek, egyesületi ügyletek stb. lebonyolítása is, amennyiben célszerű folytonossággal jellemezhető.

2. Mind az „egyesület”, mind az „intézmény” olyan szervezet, amelynek *racionalisar* (tervszerűen) lefektetett tételes rendje van. Pontosabban: *amennyiben* egy szervezetnek racionalisan lefektetett tételes rendje van, egyesületnek vagy intézménynek nevezzük. „Intézmény” mindenekelőtt az állam, valamennyi heterokefális szervezetével együtt és — amennyiben rendjét racionalisan lefektetett tételek rögzítik — az egyház. Az „intézmény” rendje mindenkiel szemben érvényesülni kíván, akire meghatározott ismertetőjegyek (helyi születés, ott-tartózkodás, bizonyos létesítmények igénybevétele) *ráillenek*, mindegy, hogy az illető személyes elhatározásánál fogva csatlakozott-e — mint az egyesület esetében —, és az is teljesen mindegy, hogy közreműködött-e a tételesen lefektetett rend kialakításában. Az intézmények rendje tehát egészen sajátos értelemben *kikényszerített* rend. Az intézmény kiváltképpen *lehet területi* szervezet.

3. Az egyesület és az intézmény ellentéte *viszonylagos*. Az egyesület rendje érintheti kívülálló személyek érdekeit. Ilyenkor előfordulhat, hogy az egyesület — akár a lehetőségek bitorlása révén és önhatalmúlag, akár törvényesen lefektetett rendeletei révén — őket is rákényszeríti, hogy érvényesnek ismerjék el ezt a rendet (pl. részvényjog).

4. Aligha szükséges hangsúlyozni, hogy az „egyesület” és az „intézmény” távolról sem jelenti az *összes* elképzelhető szervezet maradványát, továbbá a kettő csak poláris ellentétben áll egymással (ilyen pl. a vallás területén a „szekta” és az „egyház” ellentéte).

16. §. Minden olyan esetben *hatalomról* beszélünk, ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki saját akaratát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul ez az esély.

Uralomról beszélünk, ha van rá esély, hogy egy meghatározott tartalmú parancsnak megadható személyek engedelmeskedni fognak. *Fegyelemről* pedig akkor beszélünk, ha egy parancsnak az emberek megadható sokasága várhatóan készségesen, azonnal, automatikusan és gépiesen — mintegy beidegződésként — fog engedelmeskedni.

1. A „hatalom” szociológiai szempontból amorf fogalom. Mindenféle emberi kvalitás és mindenféle konstelláció elképzelhető, amely olyan helyzetbe hozhat valakit, hogy egy adott szituációban mindenáron keresztülviszi az akaratát. Ezért az „uralom” szociológiai fogalmának pontosabbnak kell lennie: „uralom” szociológiai szempontból csakis azt jelentheti, hogy egy *parancs* várhatóan engedelmeséggel fog találkozni.

2. A „fegyelem” fogalmába beleértjük a *tömegek* „beidegzett”, kritikátlan és ellenállás nélküli engedelmeségét.

Az uralom tényállása csak *egyetlen*, *másoknak* eredményesen parancsoló személy közvetlen jelenlétéhez kötődik, de nem igényli feltétlenül sem külön igazgatási csoport, sem szervezet meglétét, ellenben csakugyan igényli — legalábbis rendszerint — a kettő *egyikének* a meglétét. Az olyan szervezetet, amelynek tagjai mint szervezeti tagok az érvényben lévő rend folytán uralmi viszonyoknak vannak alávetve, *uralmi szervezetnek* nevezzük.

1. A családapa nélkül uralkodik háza népe fölött, hogy külön igazgatási csoport állna rendelkezésére. A beduin törzsfőnök, aki fizetséget kér a sziklavarán áthaladó karavánoktól és személyektől, és elveszi a részét az erre szállított javakból, kísérete segédletével — amely alkalomadtán, akár egy igazgatási csoport, kényszerítésre is fölhasználható — változó és közelebről nem meghatározható, egymással semmiféle szervezeti kapcsolatban nem álló személyek fölött uralkodik, ti. mindazokon, akik ebbe a meghatározott helyzetbe kerültek; mihelyt ilyen helyzetbe kerültek, és ameddig ilyen helyzetben vannak. (Elméletileg elképzelhető, hogy ilyen uralmat egyetlen személy valósítson meg, mindenféle igazgatási csoport nélkül.)

2. Az olyan szervezet, amelyben létezik egy külön igazgatási csoport, valamilyen mértékig uralmi szervezet. Csakhogy ez a fogalom viszonylagos. A szokásos uralmi szervezet mint olyan egyúttal igazgatási szervezet is. A szervezet sajátos mivoltát az igazgatás mikéntje — a személyek körének jellege, akikkel és a tárgyak, amelyeket igazgatnak —, valamint az uralom érvényességének hatóköre határozza meg. Az első két tényállás azonban leginkább arra épül, hogy milyen *legitim* alapjai vannak az uralomnak (erről lásd később a III. fejezetet).

17. §. Az uralmi szervezetet akkor és annyiban nevezzük *politikai* szervezetnek, ha és amennyiben rendjének érvényességét egy megadható földrajzi területen belül

az biztosítja, hogy az ügyeket igazgató csoport folytonosan *fizikai* kényszert alkalmaz, és fizikai kényszer alkalmazásával fenyeget. Az *üzemként működő* politikai intézményt *államnak* nevezzük, ha és amennyiben igazgatási csoportja a rend érvényre juttatásában eredményesen alkalmazza a *legitim* fizikai kényszer *monopóliumát*. — A társadalmi cselekvést — különösképpen a szervezeti cselekvést — akkor és annyiban nevezzük „politikailag orientáltnak”, ha és amennyiben egy politikai szervezet vezetésének befolyásolására, különösen ha a kormányhatalmak [nem erőszakos úton történő (1. 2. pont végét)] elsajátítására, kisajátítására, újraelosztására vagy kiosztására törekszik.

Hierokratikusnak nevezünk egy uralmi szervezetet, ha és amennyiben rendjének biztosítására pszichikai kényszert alkalmaz: az üdvözülést szolgáló javak megtagadásával vagy kiszolgáltatásával (hierokratikus kényszerrel) biztosítja a rendet. Az *egyház üzemként működő* hierokratikus *intézmény*, ha és amennyiben igazgatást végző csoportja a legitim hierokratikus kényszer *monopóliumát* alkalmazza.

1. Politikai szervezetek esetében magától értetődő, hogy az erőszak nem az egyetlen, de még csak nem is a szokásos igazgatási eszköz. A vezetők inkább arra törekednek, hogy minden — egyáltalán lehetséges — eszközt igénybe vegyenek céljaik valóra váltásához. De az erőszakkal való fenyegetés és — adott esetben — az erőszak alkalmazása csakugyan *jellegzetes* eszköze a vezetésnek: mindenütt ez az *ultima ratio*, ha az egyéb eszközök csődöt mondanak. Nem *csak* politikai szervezetek alkalmaztak és alkalmaznak *legitim* eszközként erőszakot, hanem a nemzetség, a házhoz tartozók szervezete, és a különféle egyletek is; a középkorban például bizonyos körülmények között mindenki, aki jogosult volt a fegyverviselésre. A politikai szervezetet ugyanis — *amelleit*, hogy erőszakot alkalmaz (legalábbis: erőszakot is alkalmaz) „rendjének” biztosítására — az jellemzi, hogy egy bizonyos *területen* tart igényt igazgatási csoportjának és rendjének uralmára, és ezt ott erőszakkal biztosítja. Minden erőszakot alkalmazó szervezetet, amelyre ez a vonás ráillik — legyen akár faluközösség, vagy csak egyetlen házközösség, céhek szervezete vagy munkásszervezet („tanács”) — *ennyiben* politikai szervezetnek kell tekinteni.

2. Egy politikai szervezetet nem lehet — még az „államot” sem lehet — a szervezeti cselekvés *céljainak* megadásával definiálni. A táplálékról való gondoskodástól a művészetpártolásig nincs olyan cél, amelyet politikai szervezetek alkalomadtán *ne* követtek volna. De olyan cél sincs — a személyes biztonság garantálásától a jogszolgáltatásig —, amelyet *minden* politikai szervezet követett volna. Ennélfogva egy szervezet „politikai” jellegét *csakis* annak a — bizonyos körülmények között öncéllá terebélyesedő — *eszköznek* a segítségével lehet definiálni, amely ugyan nem csak a politikai szervezet sajátja, de amely kétségtől jellemző rá és — mint a politikai szervezet lényegéhez tartozó — *nélkülözhetetlen*: ti. az erőszak eszközének segítségével. Ez nem felel meg teljesen a nyelvhasználatnak, de a nyelvhasználat mindenképpen finomításra szorul. Szoktak beszélni a birodalmi bank „devizapolitikájáról”, egy egyesület „pénzügyi politikájáról”, egy község „oktatási politikájáról”, és ezen azt értik, hogy egy meghatározott területen az ügyeket tervszerűen intézik és *irányítják*. Lényegesen jellemzőbb az a mód, ahogyan egy ügy „politikai” oldalát, illetve horderejét külön szokták választani az ügy más oldalaitól, a „politikai”

hivatalnokot, a „politikai” lapot, a „politikai” forradalmat, a „politikai” egyesületet, a „politikai” pártot, a „politikai” következményt külön szokták választani a szóban forgó személyek, dolgok vagy folyamatok másfajta — gazdasági, kulturális, vallási stb. — mióváltól, és ilyenkor „politikain” értik mindazt, aminek a (szóhasználatunk szerinti) „politikai” szervezeten — az államon — belüli uralmi viszonyokhoz köze van. Olyasmit tehát, ami előidézheti, megakadályozhatja vagy elősegítheti, hogy e viszonyok fennmaradjanak, eltolódjanak vagy összeomoljanak — szemben az olyan személyekkel, dolgokkal és folyamatokkal, akiknek, illetve amelyeknek nincs közük ezekhez a viszonyokhoz. A közös vonást tehát ez a nyelvhasználat is az *eszközben* keresi, és az eszközben az „uralom” a közös, nevezetesen az, *ahogyan* pontosan az állami hatalmak az uralmat gyakorolják, ti. tekintet nélkül arra a célra, amelyet az uralom szolgál. Ezért kitarthatunk amellett, hogy az itt alapul vett definíció csupán pontosabbá teszi a nyelvhasználatot, amikor a valóban meglévő specifikumot, a (tényleges vagy esetleges) erőszakot erősen hangsúlyozza. A nyelvhasználat persze nemcsak a legitim módon érvényesülő erőszak esetében beszél „politikai szervezetekről”, hanem például olyan pártok és klubok esetében is, amelyek a politikai jellegű szervezeti cselekvés befolyásolására törekednek (esetleg kimondottan *nem* erőszakos úton). A társadalmi cselekvésnek ezt a fajtáját mint „politikailag orientált” cselekvést meg fogjuk különböztetni a tulajdonképpeni „politikai” cselekvéstől (maguknak a politikai szervezeteknek a 12. §. 3. pontja értelmében vett *szervezeti* cselekvéstől).

3. Mivel az állam teljes kibontakozása mindenképpen a modern időkre jellemző, az *állam* fogalmát ajánlatos az állam modern típusával összhangban, de mégis változó tartalmi céloknak megfelelően — tehát elvonatkoztatva attól, amilyenek éppen most tapasztaljuk — definiálni. A mai állam formális jellemzői közé tartozik a tételesen megfogalmazott, rendelkezésekkel megváltoztatható igazgatási és jogrend, amelyhez az (ugyancsak tételes rendelkezéssel kijelölt) igazgatási csoport működése — szervezeti cselekvése — igazodik, és amely nemcsak a — lényegében születésükénél fogva a szervezethez tartozó — tagokra érvényes, hanem széles körben érvényes minden — az állam uralma alá tartozó területen lejátszódó — cselekvésre (tehát területi intézményként működik). További jellemzője, hogy ma már csak ott fordul elő „legitim” erőszak, ahol az állami rend azt megengedi, vagy előírja (például ahol a családfőnek meghagyja a „fenyítés jogát”. Ez a jog a ház urát valaha legitim módon megillető — és a gyermek vagy a rabszolga élete és halála fölötti rendelkezésig terjedő — erőszak maradványa. Az erőszakos állami uralomnak ez a monopoljellege éppoly lényeges vonása a jelenlegi helyzetnek, mint az állami uralom racionális „intézmény” és folyamatos „üzem” jellege.

4. A hierokratikus szervezet fogalma szempontjából nem az üdvözüléshez kilátásba helyezett javak *műlyensége* — evilági, túlvilági, kívülről megszerezhető vagy belülről fakadó volta — a döntő, hanem az a tény, hogy e javak kiszolgáltatása alapot teremthet az emberek fölötti szellemi *uralomra*. Az „egyház” fogalmát ezzel szemben a szokásos (és célszerű) nyelvhasználatnak megfelelően a rendjének és igazgatást végző csoportjának jellegében megnyilvánuló (viszonylag) racionális intézmény- és üzemszerűség jellemzi, valamint az, hogy kizárólagos uralomra tart igényt. Az egyházi intézményt normális *törekvésének* megfelelően hierokratikus *területi* uralom és (parokiális) területi tagozódás jellemzi, és arra a kérdésre, hogy mi ad nyomatékot monopóliumtörekvésének, az egyes esetekben különböző válasz adható. Az egyház számára azonban történetileg soha nem volt — és ma végképp nem — olyan lényeges, mint amilyen lényeges a politikai szervezet

számára, hogy az adott területen ténylegesen monopolizálja az uralmat. Az egyházat „intézmény”-jellege — és különösen az a körülmény, hogy az egyházba az ember „beleszületik” — megkülönbözteti a „szektától”, amely lényegi vonását tekintve tulajdonképpen „egyesület”, és csak azokat fogadja be, akik személy szerint bizonyították, hogy vallási szempontból erre alkalmasak. (A részletek a vallásszociológiára tartoznak.)

A gazdálkodás szociológiai alapkategóriái

Előzetes megjegyzés. Az alábbiakban nem valamiféle „gazdasági elmélet” kifejtésére, hanem csupán néhány, a továbbiakban gyakran használt fogalom definiálására és bizonyos szociológiai vonatkozások — a gazdaságon belüli legegyszerűbb szociológiai vonatkozások — megállapítására törekszünk. Itt is tisztán célszerűségi alapon dől el, hogy milyen jellegű fogalmi meghatározást használunk. A sokat vitatott „érték” fogalmat terminológiaiilag teljesen meg lehetett kerülni. — *K. Bücher* terminológiájához képest itt a (munkamegosztásról szóló) megfelelő részekben csak olyan eltérések fordulnak elő, amelyek céljaink szempontjából kívánatosnak látszottak. — Először mindennemű „dinamikát” mellőzünk.

1. §. „Gazdasághoz *igazodónak*” nevezünk valamely cselekvést, amennyiben szándékolt érteleme szerint arra irányul, hogy gondoskodjék bizonyos hasznos szolgáltatások iránti kereslet kielégítéséről. „Gazdálkodásról” beszélünk, ha a *békés* körülmények között gyakorolt rendelkezés valami fölött *elsődlegesen* gazdasági irányultságú, „racionális gazdálkodásról” beszélünk, ha gazdasági irányultsága célracionális, tehát *tervszerű*. „Gazdaságnak” az autokefális gazdálkodást, „gazdasági üzemnek” pedig az üzemszerűen elrendezett *folyamatos* gazdálkodást nevezzük.

1. Korábban (1. fejezet 1. §., II. rész a 2. pontig, 51. o.) már kiemeltük, hogy a gazdálkodás önmagában véve nem feltétlenül társadalmi cselekvés.

2. A gazdálkodás definíciójának lehetőleg általánosnak kell lennie, és kifejezésre kell juttatnia, hogy minden „gazdasági” folyamat és tárgy teljes egészében attól az *értelemről* kapja „gazdasági” jellegét, amelyet az emberi cselekvés — mint célnak, eszköznek, akadálynak, mellékes következménynek — kölcsönöz neki. — Csakhogy ezt nem szabad úgy kifejezni — ahogyan néha szokták —, mintha a gazdálkodás valamilyen „pszichikus” jelenség volna. A javak termelése, az ár vagy akár a javak „szubjektív értékelése” — amennyiben ezek egyébként *reális* folyamatok — távolról sem csupán „pszichikus” jelenségek. De van azért ebben a félreérthető kifejezésben némi igazság is. A szóban forgó folyamatoknak jellegzetes szándékolt *értelmük* van; kizárólag ez az értelem teszi őket egységessé, s egyedül ez teszi őket érthetővé. — A „gazdálkodás” definíciójának to-